

УДК 1:36

Бегаль О. М.

Здобувач кафедри філософії гуманітарних наук Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СОЦІАЛЬНА РОБОТА: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена аналізу феномена соціальної роботи. Визначено, що крім розгляду її як професійної діяльності, навчальної дисципліни, вона постає соціальним інститутом, виконуючи спорідненні з ним функції. З'ясовано, що інституалізація суспільства організовує спільну діяльність людей, з метою задоволення їх соціальних потреб та інтересів. Тому соціальна робота постає як інституалізована форма прояву громадянського суспільства, оскільки орієнтована, перш за все, на задоволення індивідуальних потреб та інтересів і по відношенню до держави виконує контролюючу, адаптаційну та компенсаторну функції. У статті визначальним є те, що соціальна робота виступає одним із найважливіших соціальних інститутів громадянського суспільства, який, в свою чергу, з необхідністю створює найбільш оптимальні умови для розвитку особистості, реалізацію індивідуальних інтересів, не заперечуючи суспільним. Основними принципами у створенні цих умов має постати необхідність та забезпечення прав і свобод людини.

Ключові слова: соціальна робота, соціальний інститут, суспільство, держава, громадянське суспільство.

Одним із проявів конкретизації в науці суспільно—історичного процесу є його дослідження через окреслення форм соціально-значимої діяльності людини. Однією із таких форм є соціальна робота, якою, як правило, позначається професійна діяльність з метою допомоги як окремим людям, та і відповідним спільнотам у подоланні як власних, так і соціальних негараздів так і з використанням при цьому різноманітних конкретних методів (підтримка, захист, співчуття тощо). При цьому виникає серйозне застереження, що не варто, соціальну роботу визначати лише як професійну діяльність, адже її функціональне значення багато в чому співпадає з діяльністю соціальних інститутів. Саме тому

визначення соціальної роботи як соціального інституту і є метою даної статті.

Загальновідомо, що поняття соціальних інститутів було запроваджене ще Г. Спенсером і що саме він, використовуючи це поняття для характеристики основних підсистем суспільства виділяє три основні типи: а) соціальні інститути як такі, що забезпечують продовження людського роду; б) соціально—економічні утворення, що забезпечують життєдіяльність людини і суспільства через створення і розподіл благ; в) соціальні структури, які виконують регулятивні функції у суспільстві. [4, с. 242].

Якщо врахувати таку типізацію соціальних інститутів, а також те, що на сучасному етапі розвитку суспільствознавчих наук акцентується увага на тому, що соціально інституалізуються ідеї, концепції, теорії і, навіть, погляди і переконання, а також на тому, що соціально визначається характер відносин, взаємин між людьми, що через виконання соціальних ролей інституалізуються цінності, норми, установки для взаємоузгодження форм діяльності людей у суспільстві, що існує спеціальна мережа організацій, закладів і установ. Які забезпечують відповідний рівень благополуччя конкретної людини, то, цілковито ймовірним і обґрунтованим буде погляд на феномен соціальної роботи в контексті її інституалізації.

Сутнісні аспекти інституалізації соціальної роботи були виокремлені на засіданні Міжнародної асоціації шкіл соціальної роботи та Міжнародної федерації соціальних працівників на початку XXI століття. Йшлося про те, що цей вид людської діяльності сприяє суспільним змінам, виступає визначальним чинником у розв'язанні проблем людських взаємовідносин; сприяє зміцненню здібностей людей щодо функціонального співіснування у суспільстві для підвищення рівня благополуччя всіх членів суспільства; налагодження взаємодії людини з її соціальним оточенням; права людини та соціальна справедливість постають базисами соціальної роботи [6]. Саме ці аспекти соціальної роботи можуть, на наш погляд, характеризувати її як соціальний інститут.

Більше того, соціальні інститути мають динамічний характер існування, оскільки постійно відбувається зміна тієї чи іншої соціальної системи, внаслідок дії зовнішніх або внутрішніх чинників. Сьогодні притаманні особливості функціонування соціальних інститутів. У традиційних суспільствах соціальні інститути визначалися жорстко заданими правилами, ритуалами, звичаями, що ґрунтувались на родин-

них зв'язках. В сучасних суспільствах соціальні інститути забезпечують інтерналізацію цінностей, компетентності, незалежності, особистої відповідальності, а також раціональності. Вони сприяють вільному індивідуальному моральному та психологічному вибору. Зокрема, особливої уваги потребує розгляд соціальної сфери життєдіяльності суспільства, яка визначається діяльністю таких інститутів як виховання, сім'я, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, організація дозвілля тощо. Саме до цієї групи соціальних інститутів, на нашу думку, належить й соціальна робота. Адже вона покликана створювати найбільш оптимальні умови для розвитку особистості у поєднанні їх із суспільними інтересами. І як наслідок, соціальна робота виконує регулятивну та адаптуючу функції у налагодженні діалогу між державою і громадянами.

В контексті проблематики, що нами розглядається принагідно нагадати, що на сьогодні, у науковій літературі пропонується наступна класифікація соціальних інститутів. До першої групи належать регуляційні. Саме ці соціальні інститути визначають рольову структуру суспільства, маючи найрізноманітніші чинники. Це, наприклад, вікові, статеві особливості, задатки, здібності тощо. Другу групу складають регулятивні соціальні інститути. Вони визначають межі суспільних норм, спрямованих на реалізацію групових чи індивідуальних інтересів, які можуть виконувати функцію покарання вразі порушення допустимих меж. Це такі інститути як страхування, праця, виробництво та ін. Третя група включає культурні соціальні інститути. Вони пов'язані із суспільною психологією, ідеологією, філософією, релігією, мистецтвом, освітою тощо. Четверта група представлена інтегративними соціальними інститутами. Вони здійснюють функцію незалежного виконання соціальних ролей, які відповідають за реалізацію інтересів і цілей суспільства як цілісності.

Щодо ж розвитку соціальної роботи як соціального інституту, то виявляється, що вона невід'ємно пов'язана із історичним поступом суспільства. Формування соціальної роботи як соціального інституту можна спостерігати ще у період общинно-родового ладу. На той час вона виконувала функцію взаємодопомоги, у таких її формах як матеріальна та психологічна підтримка спільноти. Общинно-родовий спосіб життя потребував відповідної регуляції, оскільки надання самої допомоги потребувало визначення її розміру та регламентації самої процедури. Цим самим соціальна робота виконувала важливу функцію: зняття соціального напруження у відносинах між членами спільноти,

що забезпечувало цілісність самої спільноти. Тут можна констатувати, що соціальна робота включає в себе досить важливий аспект — психологічний, який, у свою чергу, допомагає людині адаптуватись до складних, нових, незвичних умов життя, якими характеризується сучасний, ситуативний світ.

З виникненням держави змінюється й роль соціальної роботи як соціального інституту. Так держава, в першу чергу, орієнтована на виконання загального інтересу, а потім відбувається задоволення індивідуального при умові його відповідності загальному. Натомість соціальна робота націлена на створення найоптимальніших соціальних умов для реалізації індивідуальних інтересів. Саме завдяки цьому й підтримуються найважливіші цінності у життєдіяльності як для окремої людини, так і суспільства загалом.

Отже, за своєю сутністю держава й соціальна робота інституційно є протилежними, але це не заважає їм поєднувати свої зусилля при вирішенні суспільних проблем. Існує безліч історичних прикладів співіснування цих соціальних інститутів. У періоди правління князів та царів, на наших землях, з метою популяризації влади для народу накривалися столи (на великі релігійні свята) за кошти держави і роздавалися невеликі суми грошей (у вигляді пожертв). Саме це забезпечувало зміцнення авторитету влади, але при цьому допомога не надавалась конкретним людям, у відповідні кризові життєві ситуації. Прикладом, коли ці два соціальних інститути у своїй діяльності не перетинаються є організація пенсійного забезпечення. Саме з цього періоду держава бере на себе відповідні соціальні зобов'язання перед населенням. Однак, не слід вважати соціальну роботу одним із видів державної діяльності, оскільки соціальна робота, як соціальний інститут, може бути однією із інституціональних форм прояву громадянського суспільства. Це пояснюється, насамперед, природою і функціональністю означених феноменів.

Як для соціальної роботи, так і для громадянського суспільства вихідним пунктом у їх діяльності постає індивід. Але між ними також свої суттєві відмінності. А саме, громадянське суспільство по відношенню до держави виконує функцію контролю за виконанням нею своїх зобов'язань перед громадянами. Діяльність громадянського суспільства спрямована на створення механізмів самореалізації та саморозвитку громадян, формуванню сфер невіддільних відносин індивідів, котрі володіють здатністю та реальною можливістю здійснювати свої природні права, де гарантом прав та свобод людини постає держава як соціальний інститут. Соціальна робота, в свою чергу, реалізує свої функції в інтер-

есах окремої людини, задовольняючи її інтереси і потреби, тобто вона розглядається, перш за все, як недержавна форма діяльності, але яка здатна скеровувати та контролювати реалізацію державних програм, що організують та оптимізують життя громадян, забезпечуючи їх соціальний захист.

При цьому слід зазначити, що соціальна робота на початковому етапі свого формування не мала статусу соціального інституту, а існувала лише на рівні функціонування благодійних організацій та діяльності окремих ентузіастів. Так благодійні організації намагались максимально наблизити джерело надання допомоги до тих хто її потребує. Ця допомога була не лише матеріальною, а й морально-психологічною. При чому соціальні працівники не отримували матеріальної винагороди, а діяли з доброї волі, керуючись гуманістичними ідеалами. Отже, соціальна робота ніколи спеціалізовано не скеровувала свою діяльність на визнання своєї авторитетності та значимості. Її важливість та необхідність підтверджується самим життям. Вона в своїй сутності просякнута моральністю та соціальною відповідальністю перед кожною особою. Адже для соціальної роботи не є важливою, а ні стать людини, ні її соціальний статус, ні расова приналежність тощо.

Але соціальна робота не могла весь час залишатись на такому етапі розвитку. Цей аспект діяльності людей потребував наукового осмислення та професіоналізації. Для прикладу, в деяких країнах Заходу з'явилися спеціалізовані заклади для професійної підготовки кадрового складу соціальних працівників. З часом на Заході формується ціла низка некомерційних соціальних організацій, які фінансуються різними благодійними установами. Важливими принципами діяльності таких установ постають: по-перше, гуманістичний характер діяльності; по-друге, комплексний підхід щодо надання допомоги населенню; по-третє, індивідуалізований підхід щодо розв'язання проблем; по-четверте, активне залучення тих, хто готовий добровільно допомагати нужденним.

Державне визнання соціальної роботи як самостійної професії та навчальної дисципліни відбулося лише після Другої світової війни. Так, в США у 30-тих роках, а в країнах Західної Європи в 40-вих роках ХХ століття офіційно визнали права людини на гідне існування, а держава взяла на себе функції гаранта прав і свобод людини і громадянина. Однак, державі потрібні були «агенти» для організації індивідуальної допомоги населенню, визначення адресату допомоги, які б відповідали як потребам людей, так і обов'язково відповідало вимогам державної

практики. Саме в цьому аспекті й з'явилася потреба у створенні такого профільованого соціального інституту як соціальна робота.

Дійсно соціальна робота, як соціальний інститут, здійснює соціальну політику. У своїй діяльності соціальні працівники не нехтують приватними інтересами конкретних людей, реалізуючи різні державні програми. Адже соціальний працівник, у своїй діяльності, керується визначеними правилами та нормами, які прийняті як загальнообов'язкові, а саме «нести максимальну відповідальність перед кожною людиною, сприяючи бажаним змінам у соціальній політиці та практиці через відповідні установи та організації. Якщо не досягається бажаний результат через ці канали, то ініціюється звернення до вищих інстанцій, або широкого загалу, який зацікавлений у вирішенні проблеми» [6]. Тобто, соціальний працівник виступає з одного боку, як суб'єкт реалізації державної програми, а з іншої сторони, як суб'єкт діяльності в інтересах окремої людини, задовольняючи її інтереси та потреби. Також варто звернути увагу на те, що завдяки ефективній діяльності соціальних працівників, в буденному житті громадян узгоджується загальні та приватні інтереси, в наслідок чого реалізовується сама ідея соціальної справедливості.

Таким чином, у практичному аспекті соціальна робота як соціальний інститут зводиться до двох основних аспектів: перший — це робота у мікросередовищі, а другий — робота з індивідуальним випадком.

Робота у мікросередовищі зводиться до того, що співтовариство розглядається як проміжна ланка між макросередовищем (суспільством) та мікросередовищем (сім'я, особистість). Саме через взаємодію макросередовища та мікросередовища відбувається становлення індивіда як особистості, вона, з одного боку, отримує підтримку зі сторони сім'ї, або шукає джерело свого подальшого розвитку в іншому соціальному оточенні. У такому розумінні соціальна робота виконує ще й терапевтичну функцію, оскільки саме на рівні макросередовища цілком правомірно співіснують формальні та неформальні види соціальної допомоги. Важливими моментами у цьому контексті постають діяльність та мобілізація соціального захисту населення, з метою задоволення індивідуальних потреб. Наприклад, відмова від дитини, втрата батьків, позбавлення батьківських прав тощо. У будь-якому із цих випадків соціальні служби здійснюють державну програму через відповідні інституції, виконуючи спеціальні функції (сиротинці, дитячі будинки тощо), де індивідуальні інтереси дитини не враховуються, а втілюється лише державна програма. З іншої сторони, мобілізація соціального захисту населення, завдяки діяльності соціальної роботи як соціаль-

ного інституту, передбачає орієнтацію на індивідуальні потреби дитини, а саме дії соціального працівника будуть спрямовані на знаходження опікунів, або створення опікунської ради і дитячих будинків сімейного типу, де дитина не буде відчувати себе непотрібною і самотньою.

Інший аспект соціальної роботи — це врахування індивідуального підходу до людини з окремим випадком. За таких умов об'єктом діяльності виступає сама людина, а не суспільство. Ця робота проводиться виокремлено з кожним індивідом, або із сім'єю, щоб мінімізувати дію несприятливих факторів у розвитку особистості. Цей підхід передбачає виконання декількох правил: по-перше, кожна людина має розглядатись як індивідуальність, яка змінюється як під впливом внутрішніх, інтенціональних чинників, так і під дією зовнішніх факторів; по-друге, відносини між соціальним працівником та особою носять динамічний характер існування; по-третє, відносини між особистістю та її оточенням також є динамічними, особливо на сучасному етапі розвитку суспільств, адже ми живемо і розвиваємось у ситуативному світі. Не менш важливим фактором у цьому аспекті постає виокремленість людини, її економічне становище в суспільстві, національна приналежність, здатність до швидкої адаптації у різних ситуаціях. При цьому, варто наголосити на тому, що метою діяльності соціального працівника постає орієнтація особистості на самопомогу, тобто самостійного пошуку шляхів вирішення життєвих проблем. Соціальний працівник намагається навчити людину самостійно долати посталі перед нею негаразди.

Соціальна робота інституалізується, оскільки включає в себе п'ять основних аспектів: економічний, національно-географічний, політичний, культурний, духовний.

У той же час інституалізація пов'язана з тим, що суть національно-географічного аспекту соціальної роботи зводиться до того, яким чином діяльність спрямована на середовище у межах визначених кордонів — установ, країн, регіону тощо.

Політичний аспект інституалізації соціальної роботи визначається, що кожна країна має свою політичну систему, яка незалежно від того, якою вона є, наприклад, ліберальною чи репресивною; соціалістичною чи капіталістичною, визначає умови практичної діяльності соціального працівника, а економічний аспект соціальної роботи характеризується тим, що основними сподіваннями людини виступають належні умови життя, доступ до ринку праці, системи охорони здоров'я та освіти, соціального забезпечення, тоді як наслідками соціальної згоди в будь-якій

соціальної групі чи країні залежить в основному від справедливого розподілу ресурсів.

Інституалізація соціальної роботи здійснюється завдяки культурним і духовним чинникам зокрема, основним моментом культурного аспекту соціальної роботи є повага до традицій, переконань, культурних цінностей окремої країни, соціальної групи, спільноти, світових культурних надбань і цінностей. А тому, соціальна робота створює сприятливий соціальний фон для розвитку особистості й сама виступає системою цінностей.

Духовний зміст соціальної роботи, то в інституціональному плані він розкривається через те, що саме завдяки своїй діяльності вона спонукає особистість до самотворення та самореалізації, тобто людина здатна не тільки відображати світ, а й створювати його. Завдяки творчості людина реалізовує своє вольове відношення до світу.

Таким чином, попередній аналіз дозволяє зробити декілька узагальнень. По-перше, щодо з'ясування сутності і значення соціальної роботи у житті як окремо взятої людини, так і суспільства загалом є її спорідненість із соціальними інститутами, які спрямовані на налагодження і надання соціальної підтримки та допомоги особам та сім'ям, які її потребують. Тому, в даному аспекті досить вагомою є підтримка соціальних програм з боку держави. Прикладом такої організації соціальної роботи постає її розвиток у Німеччині. По-друге, виокремлюють дві складові соціальної роботи: діяльність організацій і установ в соціальній сфері; спеціально організована соціальна допомога, де враховуються особливі психологічні характеристики особистості, а також особливості їх впливу на соціальне життя суспільства. А це, у свою чергу, потребує спеціальних соціальних програм, які б досліджували особливості тих чи інших соціальних груп та їх вплив на суспільство. Оскільки останнє має, з одного боку, надати допомогу, тим хто її потребує, а, з іншого — забезпечити стабільний розвиток соціуму в цілому. Щоб передбачити і мінімізувати ризики, наслідки конфліктів потрібна узгоджена дія держави і соціальних установ в організації соціальної роботи.

У своєму розвитку суспільство з необхідністю потребує інституалізації, що втілюється у відповідних системах та цінностях, інтеграції цих норм та цінностей у мотиви та прагнення усіх членів суспільства. Саме це сприяє розвитку як суспільства в цілому, так і особистості зокрема.

Завдяки цьому, можна констатувати той факт, що соціальна робота набуває статусу соціального інституту. Адже її суб'єктами (соціальними працівниками) надається допомога всім індивідам незалежно від їх

соціального, економічного, політичного статусу, національності, віросповідання, раси, статі, віку тощо. На сьогодні жодна розвинута держава не здатна обійтись без професійно підготовлених соціальних працівників. Соціальні працівники професійно надають допомогу всім хто її потребує, в першу чергу соціально незахищеним. При цьому, діяльність соціальних працівників сприяє врахуванням інтересів різних верств населення на законодавчому рівні. Саме в цьому аспекті соціальна робота за своєю сутністю характеризується як соціальний інститут. Підтримка конкретної особи з необхідністю спонукає до того, щоб в суспільстві створювались такі умови, щоб особистість могла найбільш гармонійно розвиватись та співіснувати з іншими людьми. Тому, в суспільстві мають сформуватись такі соціальні відносини, основною метою яких постане цінність окремої людини та її індивідуальність.

Беззаперечним є й те, що соціальна робота виступає одним із найважливіших соціальних інститутів громадянського суспільства, який, в свою чергу, з необхідністю створює найбільш оптимальні умови для розвитку особистості, реалізацію індивідуальних інтересів, не заперечуючи суспільним. Основними принципами у створенні цих умов має постати необхідність та забезпечення прав і свобод людини. Саме інституалізація суспільства й організовує спільну діяльність людей з метою задоволення їх соціальних потреб. У цьому аспекті не слід ототожнювати діяльність соціальної роботи як соціального інституту із соціальними програмами, які контролюються з боку держави. Соціальна робота, в першу чергу, орієнтована на задоволення індивідуальних потреб та інтересів і по відношенню до держави виконує контролюючу, адаптативну та компенсаторну функції, узгоджуючи загальні інтереси з індивідуальними потребами, наслідком чого і є реалізація соціальної справедливості.

Список використаних джерел:

1. Маркс К. Сочинения. Т. 42 / Маркс К., Энгельс Ф.—М.: Издательство политической литературы, 1974.— 535 с.
2. Новая философская энциклопедия: каталог в 4-х т. [научно-редакционный совет: акад. РАН В.С. Степин—председатель совета, заместители председателя—акад. РАН А.А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, ученный секретарь А. П. Огурцов]—М.: Мысль, 2010— Т. 1.— 2010— 744.

3. Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт / под ред. Т. Ф. Ярковой, В. Г. Бочаровой, М., 2010.
4. Філософський енциклопедичний словник [голова редколегії В. І. Шинкарук], — К.: Абрис, 2002. — 742 с.
5. Холостова Е.И. Социальная работа: учебное пособие / Е. И. Холостова. Издательство: Дашковик, 2010, 859 с.
6. Этика социальной работы: принципы и стандарты // Российский журнал социальной работы. 1995. № 2. — с. 124

Стаття надійшла в редакцію 18.12.2013 р.

Бегаль А. Н. Социальная работа как социальный институт

Статья посвящена анализу феномена социальной работы и определено, что кроме рассмотрения ее как профессиональной деятельности, учебной дисциплины, она появляется универсальным социальным институтом, имея все атрибутивные свойства последнего. Выяснено, что институализация общества организует совместимую деятельность людей, с целью удовлетворения их социальных потребностей. Поэтому не следует отождествлять деятельность социальной работы как социального института с социальными программами, которые контролируются со стороны государства. Поскольку социальная работа, прежде всего, ориентированная на удовлетворение индивидуальных потребностей и интересов. В статье определяющим является то, что социальная работа выступает одним из важнейших социальных институтов гражданского общества, который, в свою очередь, с необходимостью создает наиболее оптимальные условия для развития личности, реализацию индивидуальных интересов, не отрицая общественным. Основными принципами в создании этих условий должна появиться необходимость и обеспечение прав и свобод человека.

Ключевые слова: социальная работа, социальный институт, общество, государство, гражданское общество.

Onysia Behal Social work as social institute

This article analyzes the phenomenon of social work. It is determined that in addition to considering it as a professional activity and a discipline, it appears to be a social institution performing related functions. It is found out that the institutionalization of society organizes common activities

of people in order to meet their social needs and interests. Therefore, social work is presented as institutionalized form of civil society manifestation focused primarily on meeting the individual needs and interests. It performs supervisory, adaptive and compensatory functions concerning the state. The main idea is that social work has been one of the most important social institutions of civil society which creates the most favorable conditions for personal development and accomplishment of individual interests without contradiction with the public ones. The basic principles in creating these conditions must be human rights and freedoms.

Keywords: social work, social institution, society, the state, civil society.

© Бегаль О. М., 2014